

1923 Nüfus Mübadelesine Mizah Penceresinden Bakmak: Zümrüdüanka

Nuray Firindioğlu Yılmaz*

Özet

Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen 1923 Nüfus mübadelesi, politik olduğu kadar toplumsal yönüyle de Türkiye tarihinde önemli bir yer almıştır. Bu konu, yaklaşık iki milyon Rum ve Türk vatandaşının yurtlarını terk etmelerini zorunlu kıldığından mübadillerin tanımı ve kapsamı, şekli ve araçları, artlarında bıraktıkları malların hukuki durumları gibi temel sorunlar ve anlaşmazlıklar kısa zamanda büyük bir sorun haline gelmiştir. Ortaya çıkan bu sorunlar, mübadelenin uygulanmaya konulmasından kısmen tamamlanmasına kadar geçen süreçte mübadillerin yaşadığı trajik olaylara da sahne olmuştur. Bu çalışmada, toplumsal hafızaya kazınan mübadele meselesi; *Zümrüdüanka* gazetesinin kendine özgü mizah anlayışını yansıtan yazı ve karikatürleriyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet dönemi mizahı, Lozan Barış Antlaşması, nüfus mübadelesi, *Zümrüdüanka*.

Looking at the Greek- Turkish 1923 Population Exchange from the Perspective of Humor: *Zümrüdüanka*

Abstract

The Greek- Turkish 1923 population exchange has played an important role in Turkish history both politically and socially. Since about 2 million Greeks and Turks were ousted from their homelands, this issue has quickly become problematic due to some main concerns and conflicts over its form and instruments, the definition and the scale of the refugees, and the legal status of their left property. These problems led the refugees to experience a number of tragic incidents from the start of the implementation of the exchange almost until it is completed. This study reviews the Greek- Turkish population exchange that has been engraved in collective memory in every

---

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı Mezunu, maroonwhite@hotmail.com. (ORCID ID: 0000-0002-5295-299X)

(Makale Gönderim Tarihi: 01.10.2017, Makale Kabul Tarihi: 28.10.2017)

respect by analyzing the texts and caricatures in the comic book, *Zümrüdüanka*, that reflect its idiosyncratic sense of humor.

Keywords: Humor in the early republican era, The Treaty of Lausanne Population exchange, *Zümrüdüanka*.

Erken Cumhuriyet döneminin siyasal ve toplumsal gelişmelerini kendine özgü politik mizah ve hiciv anlayışıyla sayfalarına taşıyan *Zümrüdüanka* mizah gazetesi 11 Ocak 1923-23 Nisan 1925 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Semih Lütfi'nin sahipliğini yaptığı bu mizah gazetesi toplumsal ve kültürel değişimlerin yanı sıra cumhuriyetin ilanı, Ankara'nın başkent ilan edilmesi, Terakkiperer Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması gibi cumhuriyetin ilk yıllarındaki siyasal gelişmeleri de çarpıcı bir şekilde yazı ve karikatürleriyle ele almıştır. Döneminin sayılı mizah yayınları içinde muhalif mizah anlayışıyla özgünlüğünü ortaya koyan gazete Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ardından kısa bir süre sonra yayın hayatına son vermiştir. Diplomatik bir süreç olarak başlayan, hazırlık ve uygulama süreçlerinde yaşanan aksaklıklarla toplumsal ve ekonomik bir sorun haline gelen mübadele meselesi de *Zümrüdüanka*'nın tüm yönleriyle sayfalarına taşıdığı bir konu olmuştur.¹

Zor şartlar altında yüz binlerce Rum ve Türk vatandaşının yurtlarını terk ederek yaptıkları zorunlu göç, aynı zamanda mübadillerin yaşadıkları dramatik hikayelerle de toplumsal bellekte yer edinmiştir. Tüm bu özellikleriyle Türk siyasal hayatında yerini alan 1923 nüfus mübadelesi, döneme tanıklık eden *Zümrüdüanka* mizah gazetesinin yazı ve karikatürlerine de ayrıntılı bir şekilde konu olmuştur. *Zümrüdüanka*'nın bu tanıklığı bize sunduğu yazı ve karikatür örnekleriyle mübadele tarihini farklı bir perspektiften, mizahi bir pencereden okumak fırsatı sunmaktadır.

Lozan Barış Görüşmeleri'nin birinci döneminde imzalanan Mübadele Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun yıllar üzerine konuşulan ve tartışılan iç ve dış politika meselelerinden biri olmuştur.

---

¹ Nuray Firdinoğlu Yılmaz, *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Mizah Gazetesi: Zümrüdüanka*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

Yunanistan ve Türkiye arasındaki bu nüfus mübadelesinde her iki taraf da kendinden olmayan “gayrimilli” unsurları sınırlarının dışına çıkartarak ulusal kimliğini güçlendirmek istemiştir. Mübadele olunacak halkların tanımı ve tasnifi noktasında başlayan tartışmalar; mübadelenin hazırlık sürecinin uzun sürmesi, yürürlüğe girmesini takiben uygulama sürecinde yaşanan toplumsal ve ekonomik sıkıntılar, Türkiye’den giden Rum halkın taşınmaz mallarının hukuk dışı kullanımı gibi meselelerle daha da büyümüştür. Bu önemli süreçlerin sonunda kurulan Karma Komisyon da zorunlu göçte ortaya çıkan sorunlara tam anlamıyla çözüm getirememiş ve hatta kendisi de tartışılan bir konu haline gelmiştir.

Lozan Barış Antlaşması’yla siyasi varlığını uluslararası alanda kanıtlayan Türkiye’nin bu antlaşma sürecinde gündeminde ulus devlet kimliğini pekiştirecek olan Yunanistan ile nüfus mübadelesi konusu da yer almıştır. Mübadele Antlaşması; Konferans’ın birinci döneminde 30 Ocak 1923’te, 1 Mayıs 1923’te yürürlüğe girmek şartıyla imzalanmıştır. Ancak 4 Şubat’ta görüşmelere ara verilmesi üzerine antlaşma ertelenmiştir. 23 Nisan’da yeniden başlayan Konferans’ın gündeminde mübadele iki tarafın da konuyu hukuk uzmanlarına havale etmesiyle devam etti. Mübadele Antlaşması, bu kez de antlaşmanın yasal ve mali olarak incelenmesi nedeniyle gecikmeye uğradı. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması’nın imzalanması da mübadele antlaşmasının uygulamaya başlamasını sağlayamadı. Mübadele Antlaşması’nın dördüncü maddesinde sivillerin taşınmasının, savaş esirlerinin değişiminin tamamlanması ön koşuluna bağlanması nedeniyle Müslüman göçmenlerin Yunan limanlarından nakli 1923’ün sonuna kadar başlayamadı. Her iki taraftan da kalan grupların planlı olarak nakli 1923 yılının aralık ayında başlayabildi ve 1924 yılının aralık ayında büyük ölçüde tamamlandı.²

Mübadele ile birlikte göçmenlerin arkalarında bıraktıkları malların ne olacağı konusu ise Türkiye’de “terk edilmiş mallar”, “emvâl-i metrûke” gibi tanımlamaların teoride ve pratikte tartışılmasına neden olmuştur. Anadolu Rumlarının Türkiye’yi terk etmeye başladıkları 9 Eylül 1922 tarihi ile 1924 yılının ortalarına kadar bu Rum malları;

---

² Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul, 2006, s. 173-175.

Ankara’da tanıdıkları olan yerel eşraf, bazı yüksek rütbeli devlet memurları veya evsiz kalan yerel halk ve bölgenin dışından gelen yağmacılar tarafından işgale maruz kalmıştır.³

Türkiye, Mübadele Antlaşması öncesinde Yunanistan’a kendi imkânlarıyla giden ve buna ek olarak antlaşma hükümlerine uygun olarak gönderilen yaklaşık 1.200.000 Rum vatandağını yine yaklaşık olarak 400.000 Rumeli Müslümanı ile değiş tokuş etmiştir.⁴Türkiye Yunanistan’a gönderdiği Rum vatandaşlarıyla birlikte, onların ekonomik ve sosyo-kültürel değerlerini de sınırlarının dışına çıkartmıştır. Anadolu Rumlarının göçü, Türkiye’de dönemin pek çok edebiyat ürününe yansımış ve toplumsal anlamda derin izleri de arkasında bırakmıştır. Örneğin ilk olarak Aka Gündüz’ ün *Dikmen Yıldızı* eserinde ele alınan göçmenlik ve mübadele meselesi; Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun (1953) *Panorama*, Reşat Nuri Güntekin’in *Ateş Gecesi*, Sebahattin Ali’nin *Sırça Köşk*, Fakir Baykurt’un *Efkâr Tepesi*, adlı eserlerine konu olmuştur.⁵

Mübadele meselesi, Cumhuriyet’in ilk yıllarında muhalif mizah çizgisiyle dikkat çeken *Zümrüdüanka* mizah gazetesinde Mübadele Antlaşması’nın imzalandığı 30 Ocak 1923 tarihinden hemen sonra yer almaya başlamıştır. Gazetenin 8 Şubat 1923 tarihli sayısında mübadeleyi konu alan ilk karikatüründe, mübadele, kadın erkek ilişkileri üzerinden dramatize edilmiştir. “*Mübâdele Mes’alesi Dolayısıyla*” isimli karikatürde; modern giyimli ve alımlı bir kadının peşinden yürüyen erkek: “*Mümkün olsa şunu da bizim evdeki sünepe hizmetçiyile mübâdele etsek!*”⁶ demektedir. Karikatürün mübadele sürecinin henüz başında konuyu kadın erkek ilişkileri ve gündelik hayat pratikleri üzerinden, gülünç detaylarla yayınlanması dikkat çekicidir. İlerleyen tarihlerde mübadele, göçmenlerin nakilleri sırasında yaşanan aksaklıklar ve trajik olaylara sahne olduğunda, *Zümrüdüanka* mübadeleyi karamsar ve dramatik unsurlarla bir arada da işlemiştir.

³ Ayhan Aktar, “Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renée Hirschon, (2007), s. 130.

⁴ Aktar, a.g.m., s. 125-128.

⁵ Herkül Millas, “Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renée Hirschon, (2007), s. 330-331.

⁶ *Zümrüdüanka*, 8 Şubat 1339/ 8 Şubat 1923.

Zümrüdüanka, “Bir Darbimeselin Tahlili” başlıklı yazıda da: “Fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış” darbimeseli üzerinden mübadeleyi hicvetmektedir. Yazıda atasözü kelime kelime açıklanarak yüklenen yeni anlam ortaya koyulmaktadır. Fareyi; bilinen kara faresi değil daha iri ve daha ziyankâr deniz faresi olarak betimleyen yazı; deliği, ortası su ve iki tarafı dağlarla

çevrili bir boğaz olarak tarif etmektedir. Yazının kabağı tanımlaması ise gayet açıktır:

“...Bu dahi herkesin bildiği helvacı veya bal kabağı değildir. Fakat bu öyle bir kabaktır ki bal kabağı bunun yanında cennet taâmı gibi kalır. Bu kabaktan asıl maksad Venizelos’un kafilesi ve Venizelos’un kafilesinden Girit’te bütün Yunan milleti demektir.”⁷

Açıklama, Venizelos’u bir lağım faresi olarak betimlerken giremediği deliği, İstanbul olarak tasvir etmekte, kuyruğuna bağladığı kabakla da açıkça belirttiği gibi Venizelos’un Girit’te bulunan kafilesini yani buradaki Yunan milletini sembolize etmektedir. Yazı, asıl hedef olan Venizelos’u ziyankâr bir lağım faresine benzetirken, Rum halkını ise biraz daha insafılı davranarak, Ruamları, tadı hoş olmayan bir kabağa benzetmiştir. Türk kamuoyunda özellikle milli mücadele yıllarında hüküm süren Yunanistan düşmanlığı, bu kez mübadeleyle birlikte su yüzüne çıkmıştır.

30 Ocak 1923’te imzalanan Mübadele Antlaşması’na göre İstanbul’a 30 Ekim 1918’den önce yerleşmiş olan Ruamların *etabli* (yerli) olarak mübadelenin dışında tutulmasına karar verilmişti. Ancak İstanbul’da sayıca fazla Rum’u bırakmak isteyen Yunanistan ile homojen bir ulus yaratmak isteyen Türkiye arasında “*etabli*” yi tanımlamada görüş ayrılıkları yaşandı. Türkiye, *etabli* olarak 30 Ekim 1918’den önce

⁷ “Bir Darb’ül Meselin Tahlili”, *Zümrüdüanka*, 8 Şubat 1339/ 8 Şubat 1923.

İstanbul'da doğup, buraya yerleşen, nüfusa kayıtlı Rumları kabul ederken, Yunanistan, söz konusu tarihten önce İstanbul'a gelmiş ve nüfusa kayıtlı olmayan Rumların da *etabli* sayılmasında ısrar ediyordu. Lozan'da konuyu çözüme kavuşturmak üzere oluşturulan komisyonun da Yunanistan formülünü destekleyen bir karar alması komisyon üyelerinden Tevfik Rüştü Bey' in istifa etmesine dahi neden olmuştu.⁸ Yunanistan'ın, coğrafi yapısı ve ekonomik durumunun sınırlılıklarından dolayı mübadele sözleşmesindeki "*etabli*" tanımını genişleterek İstanbul'da sayıca fazla Rum'u mübadelenin dışında bırakmak istemesi, *Zümrüdüanka*'da, Rum vatandaşların, Venizelos'un kuyruğuna bağladığı bir kabak olarak betimlenmesine neden olmuştur.

8 Şubat'ta çıkan bu mübadele haberleri ile bir sonraki haber arasında yaklaşık sekiz aylık bir süre bulunmaktadır. Zira 1 Mayıs 1923'te yürürlüğe girmesi kararlaştırılan Mübadele Antlaşması'nın, yeterli koşulların sağlanamaması nedeniyle 1923 yılının aralık ayına kadar fiiliyata geçirilememesi gibi sebeplerin, gazetenin bu konu ile ilgili yazı ve karikatürlere uzun bir ara vermesinde etkisi olduğu düşünülebilir.

Zümrüdüanka sekiz aylık aradan sonra ilk olarak 27 Eylül 1923 tarihli sayısında mübadele konulu karikatürüne yer vermiştir. Karikatür, Lozan'daki mübadele komisyonunda Türk tarafının mübadeleye dâhil etmek istediği İç Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Rumlar üzerinden konuyu ele almıştır. Anadolu'nun iç kesim kırsalında yaşayan bu Rum vatandaşlar, Lozan sürecinde, Helen olmayan Rumlar, Türk Ortodoksları, Türkçe konuşan Ortodoks Rumlar gibi çeşitli tasniflemelerle tanımlanmıştır. Yaygın olarak Karamanlılar olarak anılan Türkçe konuşan bu azınlık, Türk tarafının Lozan boyunca "gayrimüslim" olarak ifade ettiği azınlık grubuna dâhil olmuş ve mübadele kapsamına dâhil olmaktan kurtulamamıştı. Onur Yıldırım'ın *Diplomasi ve Göç* isimli kitabında da belirttiği gibi yeni Türkiye'nin hayal ettiği sosyo-politik gelecekte "istenmeyen" unsurlar olmamalıydı. Zira 1919'dan itibaren yaşanan süreç ve verilen mücadele bağımsız bir ulus devlet inşasını amaçlamaktaydı.⁹ "*Mübadele Ciltlerinden*" başlıklı

⁸ İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul, 2012, s.64-65.

⁹ Yıldırım, a.g.m., s. 183-185.

aşağıdaki karikatürde Yunan askeri, Yunanistan'a gelebilen yanında küçük bir çocuk ve sırtında yükü bulunan bir Karamanlı ile konuşmaktadır. Asker Karamanlıya: "Vire... Adama bak ne biçim" demektedir. Karamanlı altta kalmayacak bir cevap verir: "Hopiloğlu hopil, sıfatıma bahdın da beni adama benzetemedin mi? Ulan biz Garamanlıyuh. Garamanın goyunu sonra çıhar oyunu diyeyh bizim memlekette derler."¹⁰

Zümrüdüanka yayınladığı bu karikatürde, mübadeleye tabi olacakların kriteri olarak öne çıkan din unsuruna uyan Ortodoks Karamanlıların, etnik ve kültürel anlamda Türklerden pek de farklı olmadığına gönderme yapmaktadır. Karamanlı göçmenin konuşmasındaki Orta Anadolu ağzıyla, bu kültürel benzerliğin altı çizilirken, bir anlamda mübadelede din esas alınarak yapılan mübadil sınıflaması hicvedilmiştir. *Zümrüdüanka*'nın bu karikatüründe, Karamanlılar, kültürel anlamda Yunanistan'dan çok Türkiye'ye ait etnik bir unsur olarak yerini almıştır.

¹⁰ Zeki Cemal, *Zümrüdüanka*, 27 Eylül 1339/27 Eylül 1923.

4 Ekim 1923'te yayınlanan bir diğer karikatür "*Siyâset de Ticâret Gibidir*" başlığını taşımaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan nüfus değişimini, karikatürün altında yer alan "*İhrâcâtı Vardır- İthalatı Vardır*"¹¹ ifadeleriyle ticaret ilişkisine benzeten karikatürde, bir Türk limanından Yunanistan'a gitmek üzere Yunan askerleri tarafından teslim alınan Rumlar resmedilmektedir. Kadınli erkekli Rum göçmenlerin arasında çocuk ve bebekler de bulunmaktadır. Giden Rum mübadillerin yanı sıra, onların arkasından diz çöküp ağlayan ve mendil sallayarak onları uğurlayan yakınları da karikatürde yer almaktadır. Karikatür mübadelenin ayırdığı aile, akraba ve dostluklara gönderme yaparak, kuşaklar boyu süren parçalanmış ilişkilere de işaret etmektedir.

Karikatür, mübadele edilen halkların değişimini ithalat ve ihracat ilişkisine benzeterek, bu halkların iki devlet arasında metalaştırıldığına da gönderme yaparak politik bir eleştiri ortaya koymaktadır. Kaldı ki 1923'ün ilk yarısında, Samsun ve Trabzon gibi liman şehirlerinden İstanbul'a getirilen Rum göçmenlerin içinde bulunduğu olumsuz koşullar İstanbul'da bulunan Yunan Hükümet temsilcilerinin Atina Sağlık Bakanlığı'yla temasa geçirecek kadar trajik boyutlara ulaşmıştı. Selimiye kışlası başta olmak üzere İstanbul'daki Rum göçmenlerin yerleşkelerinde salgınların önlenemeyişi mübadelenin yaşattığı kitlesel trajedinin de bir kanıtı niteliğindedir.¹² Bu noktada *Zümrüdüanka* mübadelenin toplumsal trajedileri barındıran niteliğine de bir eleştiri ortaya koymaktadır.

---

¹¹ *Zümrüdüanka*, 4 Teşrinievvel 1339/ 4 Ekim 1923.

¹² Yıldırım, a.g.m., s.213.

Zümrüdüanka'nın, 11 Ekim 1923 tarihinde "Fareler Gibi" başlığıyla yayınladığı karikatür bu kez mübadelede memleketlerini terk etmek istemeyen Rumların durumlarını konu edinmiştir. İki Rum arasındaki diyalogu resmeden karikatürde Rumlardan biri diğerine sorar: "Dimitri ordu geldiği zaman neredeydin? Dimitri, cevap verir: "Tavan arasında".¹³ Karikatürde, mübadele sırasında iskân ettikleri yerde Rumları tespit edip, almak üzere gelen Türk askerlerinden saklanarak, Yunanistan'a gitmek istemeyen Rum vatandaşların çaresizlikleri tavan aralarında gizlenen farelerin durumuna benzetilerek hicvedilmiştir.

¹³ Ratip Tahir, Zümrüdüanka, 11 Teşrinievvel 1339/ 11 Ekim 1923.

Mübadelenin başlarında bazı Rumların mübadeleden muaf olmak için resmi makamlara yaptıkları başvuruların büyük çoğunluğunun sonuçsuz kaldığı bilinmektedir. Ulus devlet inşasında kararlı olan Türkiye, bazı Rum vatandaşların, örneğin mesleğinin yerine birini yetiştirmek gibi mazeretlerini kabul etmemiştir. Evlenme, din değiştirme gibi yollarla birçok Rum vatandaşın Türkiye’de kalabilme çaba ve umutları devletin aldığı önlemlerle engellenmiştir. Karikatüre konu olan Dimitri gibi saklanarak resmi görevlilerden kaçmayı başarabilen, “*etabli*” belgeleri olmayan bazı Rumlar ise nüfus dairelerinde “*Rum Ortodoks*” olarak kaydedilmiş, 1930’dan sonra da kendilerine Türk vatandaşlığı verilmiştir. Türkiye, bu süreçte mübadeleden muaf tutulma talebi olan göçmenlerin taleplerini Türk –

Yunan savaşında Türk kuvvetlerine yardım ettiği belgelendiği veya tanıklarca onaylandığı takdirde kabul etmiştir.¹⁴

29 Ekim’de *Zümrüdüanka*’da yayınlanan “*Mey ve Müsiki*” başlıklı yazı ise Yunanistan’dan Türkiye’ye gelmek zorunda kalan mübadil göçmenlerin memleketlerini terk etmelerinden kaynaklanan sıkıntıları konu etmektedir. Yazı, Beyoğlu’ndaki eğlence hayatının, Beyazıt’taki ince sazların, direkler arasında başlayan eğlencelerin, devam eden içki yasağı nedeniyle sönük geçişine gönderme yapmaktadır. Ancak içki yasağı olmasa dahi İstanbul’daki tüm bu eğlencelerin buruk yaşanacağını şu samimi ve derin sözlerle ifade etmektedir:

“...Allah için söyleyiniz nasıl eğlenilir? Mübâdeleye tâbi’ olan dindaşımız yerlerini yurtlarını feryâd figanlar içinde terk ederlerken İstanbul açlık ve perîşânlık içinde çalkalanırken hâl gibi istikbâl dahi müphem ve mazlûm iken gülmek eğlenmek zevk etmek için taştan yürek ister. Memleket ve millet şu vaz’iyyette iken meye de saza söze de lâ’net olsun!”¹⁵

Ekim 1923’te Mübadele Antlaşması’nın hükümlerine başvurmadan nakledilen son grup mübadil göçmenler arasında Midilli’den Ayrıvalık’a getirilen 8.000 Müslüman da yer almaktaydı.¹⁶ *Zümrüdüanka*’nın yazısında “*feryâd figan*” yurtlarını terk eden Müslüman dindaşlar olarak bahsettiği, kuvvetle muhtemel bu 8.000 Müslümandır. Bu Müslüman mübadil göçmenlerin zorunlu olarak yurtlarını terk etmelerine ve bilinmeyen akıbetlerine *Zümrüdüanka*’da toplumsal bir duyarlılıkla yer verilmiştir. Gazete, Müslüman mübadil göçmenlerin yaşadığı sıkıntıların, Beyazıt’taki ince sazları, Beyoğlu ve Direklerarası eğlencelerini gölgede bırakacak üzüntüsüne ortak olmaktadır. *Zümrüdüanka*, bu bakış açısıyla mübadeleyi siyasi bir mesele olması ötesinde, yaşanan toplumsal bir trajedi olarak bir kez daha ortaya koymaktadır. Ancak şu dikkat çekicidir ki *Zümrüdüanka*, mübadele trajedisini mübadelenin diğer tarafındaki Rum mültecilerin yaşadıkları üzerinden değil, dindaşları olan Müslüman mübadil göçmenler üzerinden dile getirmiştir. *Zümrüdüanka*, İstanbul’daki eğlence hayatının mübadeleye tabi vatandaşların mağduriyetlerinin gölgesinde

¹⁴ Yıldırım, a.g.m, s. 178.

¹⁵ “Mey ve Musiki”, *Zümrüdüanka*, 29 Teşrinievvel 1339/ 29 Ekim 1923.

¹⁶ Yıldırım, a.g.m., s. 211.

kalan durumunu Hacı Arif Bey'in bestelediği Mehmet Sadi Bey'in sözlerini yazdığı şu satırlarla özetleyerek yazısını sonlandırmıştır:

*“Mükedder derd-i pey-der-peyle şimdi.
Gönül eğlenmiyor bir şeyle şimdi.
Ne meyle ne de nevâ-yı neyle.
Gönül eğlenmiyor bir şeyle şimdi.”¹⁷*

“Anadolu’da kalan Rum ve Ermeni mültecilerle, Yunanistan’daki mübadil Müslümanların neredeyse tamamının düzenli ve eşgüdümlü bir biçimde bölgelerini boşaltmaları, Karma Komisyon’un gözetiminde Aralık 1923’te”¹⁸ başlayabilmişti. Göçmenlerin Türkiye’ye gelmeye başlamalarının kamuoyunda yarattığı heyecan basına da yansımıştı. 3 Aralık 1923 tarihinde İzmir’e gelen ilk göçmen kafilesinin haberini *Ahenk* okuyucularıyla “*ilk Kafile-i Mazlûmîn*” başlığı altında paylaşmıştı. Göçmenlerin Türkiye’ye gelişleri gazetelerde “soluk ve zayıf çehreli dindaşlar” gibi duygusal başlık ve temalarla ele alınıyordu.¹⁹

Zümrüdüanka 6 Aralık 1923 tarihinde yayınladığı karikatürde, basında göçmenlerle ilgili yer alan bu duygusal ve dramatik bakış açısının dışına çıkarak mübadele meselesinin farklı bir yönünü ele almaktadır. Gündelik bir yaşam kesiti üzerine kurgulanan karikatür, mübadele sürecinde uzun süren tartışmalara neden olan “emval-i metruke” olarak anılan terk edilmiş mallara gönderme yapmaktadır. “*Mübâdele Cilveleri*”²⁰ üst yazısıyla yayınlanan karikatürde şalvarlı bir Anadolu erkeği, gece kıyafetini andıran giysisiyle tırabzanların başında duran bir kadına şöyle seslenmektedir: “*Kokona mübâdele olacaksan bârî mâlını mülkünü bana versen!*” Karikatürdeki Anadolu erkeğinin gayrimüslim kadınla konuştuğunu ona Yunanca’ da gayrimüslim kadın anlamına gelen “*kokona*” diye seslenişinden anlıyoruz. Erkeğin, gayrimüslim kadından mal mülk talebi ile mübadillerin geride bıraktıkları mallar hakkındaki hukuki düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle durumun suiistimale açık bir hale gelişi hicvedilmiştir.

¹⁷ *Zümrüdüanka*, a.g.m., s.2.

¹⁸ Yıldırım, a.g.m., s.212.

¹⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 2012, s. 90-91.

²⁰ *Zümrüdüanka*, 22 Teşrinisani 1339/ 22 Kasım 1923.

Mübadele Antlaşması öncesinde ve sonrasında Türkiye’den Yunanistan’a giden Rum nüfusun geride bıraktıkları “emvâl-i metrûke denilen terk edilmiş mallar; ev, dükkân, mağaza, fabrika, değirmen, tarla, bağ, bahçe ve paraca kıymetli her türlü taşınabilir malları”²¹ kapsamaktaydı. Türk Hükümeti, Mübadele Antlaşması’ndan sonra terk edilmiş bu mallar üzerindeki hukuki düzenlemeyi 15 Nisan 1923 tarihinde hayata geçirebildi.”²² Siyasi otoritenin hukuki düzenlemeleri Mübadele Antlaşması’nın imzalanmasının hemen ertesinde yapmayı, terk edilmiş malları suiistimalle açık bir hale getirmişti. Haksız yere bazı kişilerin, Rumların terk ettiği mallara el koyması “fuzûlî işgal” kavramının doğmasına dahi neden oldu. Bu *fuzûlî işgaller* Anadolu’dan

²¹ Nuri Köstüklü, “Milli Mücadele’de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15, (1989), s. 1-2.

²² Nevzat Onaran, *Emvâl-i Metrûke Olayı*, İstanbul, 2010, s. 169.

Rum göçlerinin Mübadele Antlaşması öncesinde, 1922 Eylül- Ekim aylarından itibaren başlamasının da etkisiyle şiddetini arttırdı ve siyasi otoritenin iskân siyasetini zorlaştıracak bir hal aldı.²³ *Fuzuli işgaller* terk edilmiş malların olduğu bölgelere doğru bir nüfus hareketliliğine neden oldu. Ayhan Aktar'ın, bu nüfus hareketliliğiyle ilgili aşağıdaki ifadeleri mübadeleden beslenen fuzuli işgalleri ve onun yarattığı sosyo-ekonomik çatlakları ortaya koymaktadır:

“Ankara’da tanıdıkları olan yerel eşraf, bazı yüksek rütbeli devlet memurları, evleri yanıp yıkılmış olan yerel halk ve bölgenin dışından gelen yağmacılar tarafından işgal edilmiştir... Millî Mücadele’den sonra Ege’de sanki bir “Altına Hücum” dönemi yaşanmıştır. Anılan dönemde Afyon, Uşak, Kütahya, Eskişehir gibi iç Ege’deki şehirlerinden, hatta Konya gibi İç Anadolu şehirlerinden kitleler kalkarak Rumların terk ettiği mallara el koyup bunları yağmalamaktadır. Dönemde yağmacıların sayısının 200.000’ e kadar ulaştığı olduğu tahmin edilmektedir.”²⁴

Mübadeleyle birlikte göç eden halkların arkalarında bıraktıkları malların hukuki statüsünün yarattığı kaos ortamı, taraf ülkelerin önleyici girişimlerde bulunmasını tetiklemiştir. Mübadele sonrasında Yunanistan ve Türkiye arasındaki anlaşmazlıklar, bu süreçte Milletler Cemiyeti’nin rolünü arttırmış ve onu yetkin bir konuma getirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak da 17 Eylül 1923’te Mübadele Antlaşması’nın uygulanmasındaki uyuşmazlıklara hakemlik etmek ve göçmenlerin taşınabilir ve taşınmaz mallarının tasfiyesiyle birlikte, taşınmazların tazminini denetlemek için bir Karma Komisyon oluşturulmuştur. Türkiye’de de 13 Ekim 1923’te Mübadele İmar ve İskân Vekâleti adıyla muhacir işlerinden sorumlu bir kurum meydana getirilmiştir. Ancak Vekâlet; bir süre sonra memurlarına isnat edilen görevini iyi yapamama, kayırma, sahtekârlık ve zimmete geçirme suçlamalarıyla basın ve sonrasında TBMM’nin gündemine oturmuş ve kamuoyunda konuşulan bir mesele haline gelmiştir.²⁵ Mübadeleyle gündeme gelen terk edilmiş mallar meselesinin dönemin günlük gazetelerinin yanı sıra, bir mizah gazetesi olan *Zümrüdüanka*’ya yukarıda yer alan karikatürle konu olması konunun yarattığı infialin boyutlarını yansıtan önemli bir göstergedir.

²³ Arı, a.g.e., s. 9-119.

²⁴ Aktar, a.g.m, s. 130.

²⁵ Yıldırım, a.g.m., s. 262-289.

Sonuç olarak; *Zümrüdüanka*'nın yazı ve karikatürleriyle siyasi olduğu kadar toplumsal süreçleriyle de Türkiye tarihinde önemli bir yer edinmiş olan mübadele meselesine sayfalarında yer vermesi bizlere mübadeleye farklı bir pencereden, mizah penceresinden bakmak olanağı tanımıştır. *Zümrüdüanka*'da çoğu zaman mübadelenin trajik toplumsal boyutları ele alınmış ve mübadele bu yönüyle karikatürize edilerek hicvedilmiştir.

Mübadelenin dramatik toplumsal boyutuna vurgu yapan *Zümrüdüanka*, konuyu yalnızca Türk mübadiller açısından değil zaman zaman Rum mübadiller açısından da ele almıştır. Türkiye'yi terk etmek istemeyen Rum vatandaşların resmi makamlardan kaçışları ve nihayetinde mecburi olarak ülkeyi terk edişleri, ardında bıraktıkları akıbeti meçhul mallarıyla bir mübadele anlatısı ortaya koymuştur. Bu anlatıda en çarpıcı nokta gazetenin, siyaseti ticarete ve mübadeleyi ithalat-ihracata benzeterek bu tarihsel süreçte insanların metalaştırıldığı eleştirisidir. *Zümrüdüanka* bu süreçte bir taraftan dindaşlarımız dediği Müslüman mübadil göçmenlerin yurtlarını zorunlu olarak terk etmelerinin yarattığı üzüntüye bir taraftan da geldikleri yeni memleketlerindeki mevcut ekonomik koşullarının yetersizliğine de dikkat çekmiştir.

Kaynakça

Aktar, Ayhan, “Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Mübadelesi, 1923-1924”, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renee Hirschon, (2007), s. 111-161

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 2012.

Cemal, Zeki, *Zümrüdüanka*, 27 Eylül 1339/ 27 Eylül 1923.

Erdal, İbrahim, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul 2012.

Köstüklü, Nuri, “Milli Mücadele'de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 5/15 (1989), s. 665-690.

Milas, Herkül, "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, (2007), s. 329-347.

Onaran, Nevzat, *Emval-i Metruke Olayı*, İstanbul 2010.

Yıldırım, Onur, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul 2006.

Zümrüdüanka, 8 Şubat 1339/ 8 Şubat 1923.

Zümrüdüanka, 4 Teşrinievvel 1339/ 4 Ekim 1923.

Zümrüdüanka, 11Teşrinievvel 1339/ 11 Ekim 1923.

Zümrüdüanka, 22 Teşrinisani 1339/22 Kasım 1923.

Zümrüdüanka, 29 Teşrinievvel 1339/ 29 Ekim 1923.